

1980-nji ýyllarda Sowet repressiýasyna duçar edilen soñky pydalar

12 ýyllap dälihana tussaglygynda saklanan we şol ýerde aradan çykan, Türkmeniň göreşjeň şahyrasy Annasoltan Kekilowanyň pajgaly ykbaly¹



**Annasoltan Kekilowa
(30.11.1942- 30.11.1983)**

Totalitar rejim tarapyndan zalymlarça öldürlen ýaş gelin, zehinli türkmen şahyrasy Annasoltan Seýit gyýzy Kekilowanyň ajy ykbaly entek-entek, köp wagtlap biziň ýüregimizi awatsa gerek. Türkmen şygryyetiniň saýrak bilbili, 15 ýyllap kas bilen dälihana tussaglygynda saklanan, ejiz bedeni ateşli ukollar bilen persala edilen görgüli ahyr soñunda Koşı obasynyň «Orazguly işan» gonamçylygynda karar tapdy.

Annasoltan Kekilowa 1942-nji ýylda Köpetdagы etekläp oturan Köşi obasynda eneden dogulýar. Onuň ejesiniň ady Olgulerek, kakasy/dädesi bolsa Seyit, ol Şaly we Aman Keklilowlaryň iň uly dogany. Ejesi ýaşajyk Annasoltany «Daglar başy» diýip, söygüläp, seslenerdi.

A.Kekilowa köp kyýnçylyklar bilen türkmen döwlet uniwersitetiniň Türkmen filologiyasy fakultetine okuwa girýär. Emma oňa bu ýerde «arkaýyn» okamak meýesser etmeýär. Ony dürli sebäpler bilen okuwdan çykarýarlar. Soňra her niçik hem bolsa ony gaýtadan okuwa alýarlar. Annasoltan diplomini alandan soñ iki ýyllap mugallymçylyk edýär. Şol ýyllarda hem onuň radioda okan käbir «syýasy taýdan yrga» goşgulary üçin «ýókaryk» çagyryarlar. Ol 1971-nji ýyllarda

¹ Bu bölümde M.Mämmetgurbanovyň «Ömrizaýa ýyldyz» Aşgabat 1992-nji ýyl we onuň tagallasy bilen Annasoltan barada surata düşürlen kinofilminden şeýle-de Täçmirat aganyň Azatlyk Radiosy üçin ýazan makalasyndan peýdalandyk.

«Mydam taýýar» gazetinde işläp ýörkä hem «dürli sebäpler» bilen arzasyny berip işden gitmeli bolýar.

Annasoltan 19 ýaşynda durmuşa çykýar. 1962-njy ýylda ýagny 20 ýaşynda bir ogly bolýar oña Ýagmyr diýip at dakýar.²

Berilýän şeýle gysyşlar oña Türkmenistanda ýamatmak gaty dar hem agyr düşyär. Ol bir gezek Moskwada Britaniýanyň ilçihanasyna baryp, özüne Angilýada ýamataga rugsat bermekleri barada arza beryär. Hut şol günden beýlägem ol KGB tarapyndan ýýzarlanyp başlanýar.

Annasoltan Kekilowa 1969-njy ýylyň noýabrynda Sowet Soýuzynyň Kom partiýasynyň MK-niň syýasy bürosyna we partiýanyň 24-nji gurultaýyna 56 sahypalyk uly göwrümlü bir hat ýollarýar. Onda ýurtta bolup geçýän pysgy-pujurlyklar hakynda durup geçýär. Şonda Annasoltan şu aşakdaky ýaramaz zatlar hakynda ýazypdyr:

1. *Türkmenistan communist partiýasynyň Merkezi Komitetiniň apparatynyň esasy wekilleriniň aýal-gyýzlara bolan rehimsiz feodal gatnaşyklary hakynda öz janlaryna kast edýän aýal-gyýzlaryň pajygaly ykbaly hakda;*
2. *Respublikda kadrlaryň nädogry ulanylşy hakda;*
3. *Parahorlyk, tarapgöýlik, hökümet ýolbaşçylaryň öz bähbitleri üçin birleşigi hakda;*
4. *Respublikda çykýan gazet-jurnallaryň syýasy we çeperçilik derejesiniň gowşaklygy hakda. Tankyýt üçin ýýzarlamalar hakda, ideologik frontda garyndaşparazlyk, milletçilik hakda. Tire-taypa seredilip, adamlara baha kesilişi hakda. Spikulýatsiýanyň ösmegi, jenayatçılıglynyň günsayýyn artýanlygy hakda.*

«Men şahyr hökmünde, respublikanyň grajdany hökmünde bu hakda diñe lirki-goşgular ýazyp ýörmegi ýeterlik hasaplamaýdim. Men ýaňy uniwersiteti tamaladym. Bu faktlar barada Sowet ýolbaşçylarynyň özümden-de gowy bilyändiklerine düşünmeyeýärdim.»

1969-njy ýylyň dekabrynda Sowet Soýuzynyň Kommunist partiýasynyň MK-inden Türkmenistana barlag komisýasy gelýär. Yöne olary hatda agzalan faktlar däl-de haty ýazan kişi gzylandyryp, ony bir adamynyň ýa-da toparyň ýazandygy hakda alada edip başlayarlar. Şonda Annasoltan bilen bilelikde başgada bir zenan şahyra günälenýär.

² Ony hazır Robert diýip atlandyrýarlar

Barlag komisýasy Aşgabat aýroportyndan ugran badyna Annasoltan bilen beýleki şahyry örän gazaply yýzarlap başlaýarlar. Görkezilýän gysyşlara çydaman Annasoltan işi bilen hoşlaşmaly bolýar. Howpsuzlyk gullugyň KGB-niň işgärleri onuň maşgalasyna agram salmalarynyň yýzy kesilmeyär. Annasoltanyň oglunuň okaýan sazçylyk mekdebinden çykarýarlar, çapdan çykarjak bolan kitabyň gaytarýarlar.³ Onuň eserlerini respublikan we merkezi metbugatda çap etmekden goýýarlar, sözlerine döredilen aýdymlar gadagan edilýär. Annasoltanyň şu aşakdaky setirler bilen başlanýan goşgusyny zehinli aýdymçy Annaberdi Atdanow aýdym edip aýdypdy:

Bahar güller açanda,
Saýrap guşlar uçanda,
Güneş nuruň saçanda,
Janym gözledim seni.

Şeýle-de «Gözellik gyýzlaryň baky myýrasy» diýen sözleri aýdym edilip aýdylýardы. Ol birnäçe gezek Moskwa, Sowet Soýuzynyň kommunistik Partýasynyň MK-ine baryp, Türkmenistanda bolup geçýän ýagdaýlar barasynda ýazmaça habar beripdir, ýöne her gezek haýbat atyjy jogaplar berilipdir we onuň arzalary bolsa Partýanyň arhywyna geçirilýär. «eger-de boýun bolmasaň, seni ýurtdan kowup çykararys» diýip, haýbat atylýar.

Tapmasam men bu tokaýdan adalat,
Geregi ýok ol tokaýyň baýlygy,
Şahyryň üstünden häkimlik sürüyär,
Maslyk sorýan gargalaryň salary.

Gaýyp ýören depämde gara gargalar,
Sorayán olardan:
Nirede çeşme?

Ahyr soňy zenan şahyryň garşysyna aýlyganç çäre görülip ol 29 ýaşyndaka zor bilen dälihana eltilýär we ömrüniň ahyryna çenli ýagny 12 ýyllap dälihanada tussaglykda saklanýar⁴. Ogulgerek ejäniň aýtmagyna görä 1971-nji 26-njy awgustynda çagyrylmadyk ýerden tizkömek maşyn gelip gyzyny alyp gidýärler, bu Annasoltanyň ilkinji gezek dälihana getirilşidi. Oňa «şizofreniýeden» ejir çekýänligi barada diagnoz goýulýar. Annasoltanyň «keseliň taryhy» diýlen hem-de oňa «gizlin» diýlip möhür basylan dokumetde şeýle ýazylan:

³ Annasoltanyň 1968-nji ýylda «Gara saçlarym» we 1971-nji ýylda «Zenanlar» atly goşgular ýygynarylary çap edilipdir. 1992-nji ýylda bolsa «Türkmenistan» neşriýaty onuň goşgulary «Ömrüzaýa ýyldyz» ady bilen neşir etdi.

⁴ 1975-nji ýylyň sentýabrynda Annasoltan babatda bir karar kabul edilýär. Şonda SSSR-iň Jenaýat Kodeksiňiň 206-njy maddasynyň 2-nji bölümünüň 7-nji punkty esasynda jenaýat jogapkärçiligine çekildi diýilipdir.

«ol respublika ýolbaşçylyk edip bilmeyändikleri hakynda, Türkmenistanyň aýal-gyýzlaryna nädogry gatnaşyklary hakynda dürli ýerlere, şol sanda partiýanyň 24-nji gurultayyna arzalar ýazdy. Angliýada ýaşamaga rugsat sorady. Şonuň üçinem KGB-niň gözegçiligine alyndy, psihiatr wraçlary konsultatsiyasyna eltildi we olar Kekilowanyň şizofreniýeden azap çekyändigini anykladylar. Ol zor bilen keselhana ýerleşdirildi».

Ogulgerek eje Seýidowa gyzyny dälihanadan halas etmek için elinde baryny edipdir. Ol Sowet Soýuzynyň Kommunistik Partiýasynyň MK-niň halkara meseleler boýunça bölüme ýolbaşçylyk edýän Nikolayew diýen birsine, KGB-niň şol wagtky başlygy Ýuri Anderepowa şykaýat hat bilen ýüzlenip öz gyýzynyň akyl-huşynyň ýerindedigini, onuň hiç wagt psihatrlara işiniň düşmändigini bildiripdi. Ejäniň şykaýatnamasynda soňra şeýle diýlipdir:

«Psihiatrik kselhanada wraçlar gyýzymyň sagdygyny aýtdylar, ýöne welin kommunistik partiýanyň merkezi komitetine hatyny nerw dartgynlylygy ýagdaýynda ýazarlygy hakynda öz eli bilen bir dil haty ýazyp bermegini talap etdiler, ýogsa onuň ebedilik dälihanada saklanjakdygyny bildirdiler. Şeýdip gorkuzdylar. Emma gyýzym islendik dil hatyny bermekden boýun gaçyrdy.»

Dönmerin öz pikrimden,
Atsalar-da ýanýan oda,
Ömür boýy hyzmat etjek,
Ynsan diýen belent ada.

Söýemok men bu jahanda,
Ýaranjaklap gün görmäni,
Ýagşy görýän beýle günden,
Öz ajalyma jan bermäni.

72 ýaşlı Ogulgerek eje öz nalyşynyň dünýä jemgiýetçiligue-de baryp ýetmegi üçin şol arzalarynyň kopiýalaryny daşary ýurtly korrespondentlere-de gowsurypdyr. Şeýlelik bilen bu habar-hadysa daşary ýurtlaryn metbugatynda çap edildi. Protestler bildirildi. Şahyryň boşadılmagy talap edildi. Emma Sowet hökümeti şol talaplara gulak asmady.

Annasoltan dälihanada bolan mahaly onuň adyna ençe hatdyr sowgatlar gelýär, ýöne bu hat-sowgatlar oňa berilmeýär. Orsýetli ýazyjy Nikolaý Wronowyň aýtmagyna⁵ görä, ýazyjylar

⁵ Yazyjy Hudaýberdi Hallyýewiň ýatlamasы

Annasoltana sowgat iberipdirler. Geýim-gejim we beýleki serişdeleri ýollapdyrlar. Emma ol sowgatlary hiç mahal Annasoltana gowşurmandyrlar.

Annasoltan öz syýasy garaýyşy we dälihananyň ýagday barasynda bir hatynda şeýle diýipdir:

«Men öz pikirleimden dänmedim, meni biderek oýunlar ýadatdy. Eger meniň öz pikirlerim üçin özüme ölüm jezasy garaşyán-da bolsa, men ondan boýun gaçyrmazdyn. Nâme meniň herketlerim kanunyň tersine bolsa, ýa-da howply bolsa, näme üçin meni atmaýarlar? Menden belli-külli dinaýsalar bolmaýarmyka? Şahyr hökmünde-de, SSSR-iň grajdany hökmünde-de maňa hiç hili hukuk berilmeyär. Onda meniň grajdanylgygymy saklajak bolmaklary näme üçinkä? Men muňa asla düşnemok. Şahyr hökmünde we öz ýuwurdymyň grajdany hökmünde meniň durmuşym psihiki keselleriň üstünden sosýal nähaklylyk höküm sürüyän, görlüp-eşdilmedik agyr şertlerde geçdi.

Keseller üçin berilyän goşmaça imit wraçlaryny hususy eýeçiligine gidip, olar, mallaryna berildi. Gyşyna berilyän kömürler baş wraç, onuň garyndaşlary öz öýleri üçin ulandylar. Köp keseliler sowukdan, açlykdan, horlukdan aradan çykdylar. Yoldaşlarynyň elhenç ýagdaydaky ölümü, hapaçylyk, porsy yýs, adamyň çydam edip bilmejek agyr şertleri, kä halatlarda keselleriň ençemesiniň öz janyна kast etmeklerine sebäp bolýar. Men bu zatlara şayat bolmak bilen «Adam we kanun» jurnalynда «ölüler hukuklaryny gözleyär» atly makala ýazdyn. Hakykatdan-da adamlar çekip, çydap bolmajak şertlerde gözgyny ölyärler. Haçan-da jesetleri göterip äkidenlerinde olaryň ýatan ýerlerinde gan-koklara, sansyz gurçuklara gözün düşyär. Näsag Ýekaterina Çerkasowa we ýene birnäçe adam şeýle elhenç ölümü gördü. Bu betbagyt, taşlanan adamlar gör, näçe bagyr awusyna, ten we ruhy şikeslere çydam etdiler. Olar hem hakyaty gözläp, öz hukuklaryny gorajak bolup, ýene muňa ýetip bilmän, aradan çykdylar. Meniň filatonymda görkezilen faktlar tassyk boldy. Gökdepe keselhanasynyň baş wrajyny wezipesinden boşatdylar. Olar maňa: «sen hiç wagt ýazmajaň hakda aýt, onsoň biz seni komisýadan geçmäge hödürläris» diýip, teklip edyärler. O, näme üçin men bu zatlar hakda ýazmaly dälmışım? Ýazmagymy islemeseler meni syýasy tussag hökmünde saklap ýörmän, goýberäýseler bolmaýarmy?

Menem adam ahyryn. Dogrusy adam ykbalyna bolan biparhlyklar bilen edilýän manysyz gürruňlerden ýadadym. Bir adamyny zor bilen ýyllar boýy dälihanada saklamak bolmaz-a. Men juda syrkaw, hatta muny bildirmejek bolsam-da halys ýaramok. Her gün irden halym teñ turýar. Maňa ýaşamaga ýene näçe wagt galdyka?»

Jebir gördüm bu diwardan añyrda,
Zulum gördüm bu diwardan añyrda,
Ölüm gördüm bu diwardan añyrda,
Hapa boldum men bir suwa düşeyin.

Annasoltan Kekilowa 1974-nji ýylyň ahyrynda Halkara Ýazyjylar Guramasy «Pen Klubyň» Holland bölüminiň hormatly agzalygyna kabul edilýär. Onuň ady Halkara Günä Geçiş guramasy- Amnesty-niň tussag aýallar baradaky 1975-nji ýylky sanawuna girizildi. Türkmenistanyň KGB-siniň ozalky bir işgäriniň aýytmagyna görä akademik Sahrow Aşgabada gelip, Annasoltanyň ýatan dälhanasyna baryp görmekçi bolupdyr, ýöne KGB oňa rugsat bermäni, ony Moskwa ugradypdyr.⁶

Annasoltan birnäçe gezek dälihanadan gaçmagy başarypdyr, ýöne ol ele salynyp, öňki ýerine getirlipdir.

1983-nji ýylyň 19-njy noýabrynda Annasoltanyň garyndaşlary onuň jesedini Aşgabadyň etegindäki Bekrowa obasynyň dälihanadan alyp gaýdýarlar. Şonda baş Wraç Zoýa Nurmämmädowanyň görkezmesi bilen: «Annasoltan oglunyň haýyşy boýunça öýde seretmek üçin keselhanadan çykaryldy.» diýlip dilhaty alnandan soňra Annasoltanyň jesedi hossarlaryna berilýär. Ol Köşuniň gonamçylygynda jaýlanýar.

Türkmenistanyň ýazyjylar birleşigi zenan şahyryň halas edilmegi ugrunda alada etmek-ä beýlede dursun, hatta onuň adyny-da agzap bilmediler. Türkmen metbugaty, ozalky kärdeşleri Annasoltanyň ölümü hakda ýekje söz-nekrolog ýazyp bilmediler, şahyrlardyr ýazyjylar ozalky galamdaşlarynyň mazaryna ýekeje-de gül desse goýmaga milt edip bilmediler... 1983-nji ýylyň mart aýynda SSSR ýazyjylar soýuzynyň mejlisinde rus şahyry Ludmila Şipahina Annasoltanyň öлendigini habar berdi we Türkmen galamdaşlaryna yüzlenip, Kekilowanyň işini derñemäge, egerde kanuny bozluşyga ýol berilen bolsa onuň ýagşy adyny gaýtadan dikeltmeklige çagyrdy. Emma Türkmen ýazyjylar birleşigi, ýazyjydyr şahyrlar seslerini çykarmış, dymdylar, ýogsam şol wagt Türkmenistanyň Kom partiýasynyň 1-nji sekretary Muhammetnazar Gapurowy we sekretary Maýa Mollaýewany soraga çekmek gerekdi ahyryn. Diñe Türkmenistanyň «Magtymguly» adyndaky ýaşlar guramasy, 1990-njy ýyl üçin Annasoltana lowurýat adyny berdi.⁷

Ýöne Annasoltan edil agsy Şaly Kekil ýaly mertlerçe ýaşady we namart rejime boýun egmän buýsanç bilen dünýäsini täzeledi, ol ýüreklerde ebedi ýasaýar, sebäbi onuň özi aýytmyşlaýyn:

⁶ H.Hallyýeviň ýatlamasy

⁷ Edebiýat we Sungat gazetiniň 1989-nji ýylyň 9-nji iýun sanynda Mämetgurban Mämmetgurbanowyň Annasoltana bagyşlan «Añzakda açylan gül», şeýle-de «Yaş Kommunist» gazetiň 1991-nji ýylyň 20-nji iýun sanynda Hydry Amangeldiyew «Diri ýaşasym gelýär» diýen makalalary çap edildi. H.Amangeldiyew bihaýalyk bilen Annasoltanyň hamana öz janyна kast edendigini, munuň muslimançylykda uly günädigini ýazdy.

*«Men ölsem-de ölmez asla asyrlar,
Men ölsem-de ölmez asla nesiller.
Meni ýagsylykda ýatlasa biri,
Diri men, diri»*

A. Golli

*Taryh ylymlaryň kandidaty
Noyaber 2019*